

Мр Живко М. АНДРИЈАШЕВИЋ

НЕКИ НОВИ ПОДАЦИ О ЦРНОГОРСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БАРА 1877. ГОДИНЕ

Операција црногорске војске за ослобођење Бара јесте један од њених највећих подухвата у току рата 1876-1878. године. Величина овог подухвата огледа се у ширини операцијског простора, начину коришћења и бројности војних снага, те у временском трајању ове операције. С друге стране, била је то војна операција која је изазвала бројне политичке компликације, како у вријеме самог трајања тако и непосредно након њеног завршетка. О државном значају и о величини историјског чина, какав је за Црну Гору био излазак на море, да и не говоримо.

Двомјесечна операција црногорске војске за ослобођење Бара није до сада била предмет посебне историографске обраде, тако да о томе још увијек не постоји cjеловита историографска студија. Међутим, све то ипак не значи да су наша знања о операцији црногорске војске за ослобођење Бара сасвим скромна или да не постоји довољна истраживачка основа (архивски и други извори) за потпуну обраду овог питања. Поред доста коришћених и веома важних мемоарских извора, у домаћим и страним архивима постоји знатан број докумената о овој фази црногорско-турског рата, који су, ипак, недовољно коришћени.¹ Управо је овај наш рад настао коришћењем једног дијела те грађе.

Црногорска операција за ослобођење Бара почела је, као што је познато, у највећој тајности крајем октобра 1877. године. Војска се концентрисала на Виру, а са Вира се кренула ка Суторману, односно Бару. Већ 30. октобра војвода Илија Пламенац је био добио задатак да заузме положаје изнад села Туђемила, а војвода Машо Врбица да наступа са његове бочне стране. Када њих двојица заузму предвиђене положаје, било је планирано да се са околних висова отвори топовска ватра пре-

¹ О операцији црногорске војске за ослобођење Бара веома су исцрпно у својим мемоарима писали краљ Никола (Титоград 1988, 474-495), војвода Гавро Вуковић (Цетиње-Титоград 1985, књ. 1, 435-465) и војвода Симо Поповић (Цетиње-Подгорица 1995, 249-266). Своје виђење операције за ослобођење Бара дао је и Спиридон Голчевић (*Црногорско-шурски рат 1876-1878*, Београд 1963). Значајна документа која се односе на ову операцију објавио је Б. Павићевић (*Русија и босанско-херцеговачки устанак*, књ. 3, Титоград 1988). Такође, од мањег броја објављених извора, издвајамо опширно писмо војводе Сима Поповића упућено кнегињи Милени (Записи, књ. VIII, бр. 1, стр. 41-47; и бр. 2, стр. 102-106.) и седам писама књаза Николе упућених војводи Машу Врбици (Историјски записи, 2, 1996, 140-144).

ма турским утврђењима на приморској страни Сутормана. Наредног дана (13. X) био је планиран општи напад. У писму, које је тим поводом било упућено војводи Илији Пламенцу, наводи се и да сви војници, њих 10.000, приликом напада треба да вичу "Живио Књаз", како би психолошки утицали на противника. У вези с тим, у писму се конкретно каже: "Кад заоре 10000 грла а пукну 10 топова - Турцима неће бити пријатан тај звук". У писму се поручује војводи Пламенцу и да се одмах по освајању суторманских утврђења, а било их је укупно четири, батаљони и топови највећом брзином упуте ка Бару.² Напад на суторманска утврђења, изведен 31. октобра, био је ефикасан и успјешан. У тим борбама црногорска војска имала је три мртва и једанаест рањених војника.³

Првог новембра 1877. оружје су предали и становници муслиманског села Туђемили, који су имали задатак да пружају подршку турским посадама. Сви они су истог дана одмах упућени да заједно са једним батаљоном црногорске војске праве пут за опсадне топове. Према неким вијестима, градња пута којим је требало довући топове ближе Бару изискивала је велике напоре и тешкоће.⁴ Што се становника села Туђемили тиче, књаз Никола је од војводе Маша Врбице тражио да му одмах пошаље њих двадесетпет да би са њима разговарао.⁵

У вријеме ових почетних борби за ослобађање Бара до књаза Николе су биле дошле информације да су неки батаљони који су били под командом војводе Врбице показали недовољну организованост и недисциплину. Зато књаз Никола поручује војводи Врбици: "Немој да се неуредности догађају, јер ћеш главом платити. Строгу наредбу дај војсци, да се држи реда, а особито кад се приближи Бару, да нико не такне у ађенцију аустријску колико у манастир."⁶ Како је у тим првим данима операције за ослобођење Бара било и случајева пљачке напуштених кућа, књаз Никола је издао строгу наредбу да се казни сваки војник који би се ухватио у крађи. С тим у вези, књаз Никола је трећег новембра наредио да у његов штаб дођу командири свих батаљона у којима се нашло више од пет преступника ове врсте.⁷ Баш тог дана војвода Врбица је ухватио четири војника који су вршили крађе приликом ових почетних операција и за казну сви су они били привезани за дрво. Како су ови војници припадали батаљону Бошка Мартиновића, војвода Врбица је од њега затражио да до следећег јутра (4. новембра) пронађе

² Војвода Симо Поповић (?) - војводи Илији Пламенцу, 30. 10. 1877, Архивско-библиотечко одељење Државног музеја на Цетињу (АБО ДМЦ), фонд "Никола I", 1877, бр. 568.

³ Сојата (?) - кнегињи Милени, 7/19. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 514.

⁴ Војвода Машо Врбица - војводи Илији Пламенцу, 01. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 571.

⁵ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, нема датума, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 608.

⁶ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 31. 10. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 570.

⁷ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 03. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 573.

све оне војнике који су пљачкали у вријеме похода према Бару и да их заједно са оним што су узели, како се овдје наводи, од "туђе муке", упути њему. У противном, војвода Врбица је запријетио командиру Мартиновићу најстрожом казном.⁸ Очито врло незадовољан оваквим појавама, књаз Никола је два дана касније (5. новембра) издао наредбу којом је уведена смртна казна за све војнике који буду ухваћени у крађи.⁹ Међутим, и након те његове наредбе, која је саопштена читавој војсци, било је случајева "лупештине", па је Књаз наредио да се сви такви преступници на предвиђени начин казне.¹⁰

А што се војних операција тиче, црногорска војска је 2. новембра отпочела опсаду и бомбардовање града Бара. На челу опсадних трупа био је војвода Машо Врбица, који се налазио на Крсцу, недалеко од града. Град је био стално бомбардован, тако да су наносене и велике штете. Има једно писмо у којему се каже да је само у једној кући од топовске гранате погинуло четрдесет и двоје људи.¹¹ Тих првих дана опсаде књаз Никола је очекивао да ће стално бомбардовање града дати повољне ефекте, односно да ће Турци на тај начин бити натјерани на предају. Тих првих дана опсаде Бара он је у једном писму навео: "Ја мислим играти све за све па што Бог да".¹² Међутим, убрзо је добио обавјештење да су зидови барске тврђаве јачи него што се претпостављало и да турски заповједници уопште нијесу расположени да преговарају.¹³

Три дана након отпочињања опсаде, војвода Врбица је Ибрахим-бегу, команданту града, упутио позив да се преда. У случају да овај позив прихвати, Ибрахим-бегу је гарантован слободан пролаз до Скадра или онамо гдје он изабере.¹⁴ Наравно, Ибрахим-бег није прихватио ову понуду војводе Врбице, иако свјестан црногорске премоћи. Један од разлога за то је свакако био и тај што је очекивао помоћ и са копна и са мора. Баш тог дана када је добио ово Врбичино писмо, наспрам Бара је био стигао и један турски ратни брод, али се брзо удаљио. Књаз Никола је одмах претпоставио да је могуће да Турци предузму напад са мора, односно да опседнутом Бару пошаљу у помоћ неколико ратних бродова. Због тога књаз истог дана наређује да се у близини Селим-бегове куле, која је готово на самој обали, одмах поставе два велика

⁸ Војвода Машо Врбица - командиру Бошку Мартиновићу, 03. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 574.

⁹ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 05. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 575.

¹⁰ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, нема датума (прва половина новембра 1877), АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 613.

¹¹ Андрија Башчно (?) - војводи Машу Врбици, нема датума, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 600.

¹² Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 1-4(?) 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 607.

¹³ Војвода Машо Врбица - књазу Николи, 2-6(?) 11. 1877. АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 588.

¹⁴ Војвода Машо Врбица - Ибрахим-бегу, 05. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Сенатски списи", 1877, бр. 329.

руска топа и један српски, као и да се бјелопавлишки батаљон ушанчи на овом простору.¹⁵ Истовремено, књаз Никола је наредио да се постави и једна топовска посада на рту Вољујица, гдје је било јако турско утврђење, и да се један велики турски топ из овог утврђења пренесе до барске тврђаве.¹⁶ Иначе, из једног документа сазнајемо да су се у артиљеријским формацијама црногорске војске налазила и неколицина руских подофицира, који су, свакако, пружали неопходну стручну помоћ.¹⁷

У исто вријеме, књаз Никола је покушавао да приволи турске заповједнике - Ибрахим-бега, Селим-бега и Шабан-бега, да дођу на преговоре, гарантујући им апсолутну сигурност. Да би том предлогу дао на важности, Књаз је 6. новембра и лично дошао на Крстац. Војводи Врбици је наредио да једног војника, као преговарача, пошаље турским командантима. Тај преговарач је требало да им каже да "књаз нити може нити пристаје да дуго чека", те да их позове да на књазжеву ријеч дођу на преговоре. Као гаранцију, књаз Никола је понудио турским командантима да за вријеме док они преговарају, два црногорска висока официра буду у градској тврђави.¹⁸ Међутим, они нијесу прихватили позив на преговоре, па је књаз Никола наредио да се настави са бомбардовањем града. Истовремено, поручио је војводи Врбици да се војска која држи Бар под опсадом добро ушанчи, будући да је добио поуздану информацију да је 8. новембра из Цариграда према Бару кренула једна топовњача. Књаз је посебно нагласио војводи Врбици да у случају артиљеријске ватре с мора, сваки војник мора имати метериз или заклон.¹⁹

Књажева претпоставка да може доћи до напада с мора показала се тачном. Неколико дана послје ове његове наредбе пристигли су турски бродови који су према црногорским положајима отворили ватру.²⁰ Међутим, тај њихов напад није имао већег ефекта осим, можда, психолошког дејства на турску војску у барској тврђави. Црногорци су и даље сигурно држали све освојене позиције. Што се губитака тиче, црногорска војска је у првих петнаест дана битке за ослобођење Бара имала тридесет погинулих и педесет и два рањена војника.²¹

Половином новембра 1877. књаз Никола је одлучио да изврши нови распоред војних снага. Десет батаљона је било распоређено на

¹⁵ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 05. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 577.

¹⁶ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 06. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 580.

¹⁷ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, нема датума, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 609.

¹⁸ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, нема датума (5/6(?) 11. 1877), АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 612; Војвода Машо Врбица - Ибрахим-бегу, 06. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 579.

¹⁹ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 09. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 581.

²⁰ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 15. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 582.

²¹ Књаз Никола - књегини Милени, 14/26. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 522.

простору Добре Воде, између Бара и Улциња, са задатком да зауставе евентуалну помоћ која би могла доћи из Скадра. Ови батаљони су били под командом војводе Илије Пламенца. Већ тада је Књаз предвидио да уколико не буде покрета турских снага из Скадра, ови батаљони крену ка Улцињу и заузму га. Четири батаљона црногорске војске, под командом војводе Врбице, била су распоређена око барске тврђаве. Код Књаза се у резерви налазило такође триста војника, а изнад села Зупци и на Рибњаку било је 550 Црногораца. У случају да пристигну надмоћније турске снаге, књаз Никола је предвидио да се батаљони под командом војводе Пламенца повлаче према Бару, а батаљони под командом војводе Врбице према Шушању. Након тога, формирала би се заједничка одбрамбена линија код села Зупци.²²

Међутим, неколико дана касније књаз Никола је измијенио овај већ утврђени распоред. Главни разлог за то првенствено је био страх да би из Скадра могла доћи бројна турска војска. Без обзира на могућност да та војска овдје буде заустављена, књаз Никола је сматрао да би у таквим околностима сама опсада града била доведена у питање. Тачније, с обзиром на турску премоћ, она се више не би могла спроводити. Друга варијанта - ако Црногорци претрпе пораз, имала би далекосежне и тешке посљедице и за укупну позицију црногорске војске и за њен углед и борбени дух. Књаз Никола претпоставља да би то била "велика погибија". По његовом суду, тиме би, због одлика простора, било доведено у питање њено повлачење ка резервном положају, док би поновно довођење у борбени поредак захтијевало доста времена. Због свега тога, књаз Никола наређује војводи Илији Пламенцу да се са простора Добре Воде одмах повуче према ријечи Жељезници, како би добро осигурали већ освојени простор Спича. Књаз је сматрао да је Спич лако одбранити и да има највише изгледа да Спич заувјек остане у црногорским рукама. Што се освајања Бара тиче, књаз Никола у ово вријеме и није био баш оптимистички расположен. Чак је након петнаестак дана опсаде био прилично забринут за успјех овог подухвата. Војводи Врбици зато наређује да у свако доба буде спреман за повлачење, односно да то учини чим добије вијест да из Скадра долази турска војска.²³ Дакле, Бар није требало бранити по сваку цијену, а књаз Никола би био задовољан да након свих ових борби Црној Гори остане само Спич. Освајање града Бара, сада, након вијести о могућем доласку турских трупа из Скадра, њему се не чини реалним. И у писму упућеном књегињи Милени, која се у то вријеме налазила у Напуљу, он као провјерену вијест наводи да се турска војска концентрише да би деблокирала Бар.²⁴ Међутим, његово расположење се промијенило када је

²² Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 15. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Сенатски списи", 1877.

²³ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 16-19(?) 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 614.

²⁴ Књаз Никола - књегињи Милени, 22. 11./04. 12. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1877, бр. 526.

крајем новембра добио поуздане информације да нема покрета турских снага преко Бојане, као и да на подручју Улциња нема других војних формација осим оних које су предвиђене за одбрану града.²⁵ Књажевом оптимизму у погледу освајања Бара допринијеле су и вијести о успјесима руске војске, а посебно пад Плевне, посљедњих дана новембра 1877. године (по старом календару). Тим поводом он пише војводи Врбици: "Ја сам неописано радостан поводом пада Плевне(.) треба радити да и Бар брзо пане(.) нареди сјутра на 11 ура да сви топови што жешће пуцају..."²⁶

Но, и поред сталне артиљеријске ватре која је причињавала велике штете, турске снаге у барској тврђави нијесу ни помишљале на предају. Како је у једном извјештају навео војвода Врбица, "куће у Бар сасвим су порушене нема ни једне читаве, унутрашњост града Бара сасвијем је већ уништена и ђаволисана".²⁷ Међутим, тврде градске зидине биле су готово неоштећене, будући да црногорска артиљерија није имала оруђа која би им могла озбиљније наудити. Повољна околност за турску посаду била је и та што Црногорци нијесу могли изнијети топове на позицију са које би могли гађати један не много отпорни дио градске тврђаве. Та позиција са које се једино могао гађати овај неотпорни дио тврђаве јесте мјесто Буал, источно од града. Војвода Машо Врбица је сматрао да се Бар неће предати док на том мјесту не буде пробијен градски бедем, како би Црногорци могли на јуриш ући у град.²⁸ Но, књаз Никола у ово вријеме није желио да се град заузме на јуриш, већ се и даље надао да ће сталним бомбардовањем присилити турску посаду на предају.²⁹

Бомбардовање Бара трајало је и током читавог децембра, другог мјесеца црногорске опсаде. Тада је књаз Никола већ почео да размишља и о могућности да се град заузме на јуриш, али на начин који неће донијети велике жртве. Војвода Врбица му је сада предлагао да се на одређеном дијелу градске тврђаве постави динамит, како би се на тај начин створио отвор кроз који би Црногорци могли на јуриш ући у град. По свему судећи, Књаз је у другој половини децембра прихватио да је то добар начин да се заузме град, али само уколико се таква замисао може реализовати без великих жртава. У писму које је тим поводом упутио војводи Машу Врбици он наводи: "Дакле ти о овоме добро размисли и наново све прегледај и развиди, па ако се освједочиш, да се са успјехом може јуриш учинети и град заузети без ризика, да се неус-

²⁵ Војвода Машо Врбица - књазу Николи, 27. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Сенатски списи", 1877, бр. 342.

²⁶ Књаз Никола - војводи Машу Врбици и Саву Врбици, нема датума (крај новембра), АБО ДМЦ, фонд "Сенатски списи", 1877.

²⁷ Војвода Машо Врбица - књазу Николи, 27. 11. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Сенатски списи", 1877, бр. 342.

²⁸ Исто.

²⁹ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 02. 12. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Сенатски списи", 1877.

пје и без велики жртава, ти ми поднеси опширан извјештај о свему, па ћу ја ријешити. Дотле као што рекох немој око лагума ништа чињети".³⁰

Као што је познато, посада Бара се након дуготрајне и исцрпљујуће опсаде предала посљедњих дана децембра 1877. године, по старом календару.³¹ Црногорцима се предало 2237 турских војника и официра.³² Књаз Никола, дакле, није хтио одобрити план да се град заузме на јуриш, очито због процјене да би то довело до великих жртава на црногорској страни. У овом случају, као у осталом и у току читавог овог рата, он је показао изузетну обазривост и много војничког умијећа. Но, историјска наука о томе тек треба да каже своју ријеч. Без обзира какав ће бити њен коначни суд, једно је сигурно - књаз и краљ Никола I Петровић Његош јесте владар за чијег је времена територија Црне Горе више него утростручена. Ако само из тог угла посматрамо његово ратовање, онда можемо рећи да ми успјешнијег ратника нијесмо имали.

³⁰ Књаз Никола - војводи Машу Врбици, 21. 12. 1877, АБО ДМЦ, фонд "Сенатски списи", 1877.

³¹ У постојећој мемоарској литератури наводе се различити датуми о предаји града Бара. Краљ Никола у својим *Мемоарима* наводи да је до предаје града дошло 28. децембра (по ст). Војвода Гавро Вуковић као датум када се Бар предао, наводи 27. децембар. Исти датум наводи у својим *Мемоарима* и војвода Симо Поповић. Насупрот свима њима, сердар Раде Туров Пламенац у својим *Мемоарима* пише да је до предаје дошло 29. децембра 1877. године.

³² АБО ДМЦ, фонд "Никола I", 1878, бр. 11; Поред ових 2.237 војника и официра из барске тврђаве, Црногорци су заробили и 287 војника и официра из утврђења на Суторману, 90 из утврђења на Голом брду, 52 из куле у Шушању, и 100 војника и официра из утврђења Нехај.

Živko M. ANDRIJAŠEVIĆ

SOME NEW DATA RELATING TO THE MONTENEGRIN OPERATION FOR LIBERATION OF BAR IN 1877

Summary

In this paper some new data on operation of the Montenegrin army for liberation of Bar are communicated. The work has been created on the basis of the sources that have not been used so far. The greater number of these sources are the letters of Prince Nikola and letters of Voivode Mašo Vrbica, written during the battles fought for liberation of Bar.

As it is known, the siege of the town of Bar lasted for almost two months - from the beginning of November to the end of December 1877, according to the old (Julian) calendar. That was one of the largest military undertakings of the Montenegrin army during this war between Montenegro and Turkey (1876-1878). Everything that happened during this siege, clearly testifies about the indisputable talent of Prince Nikola and of his alertness and precaution, when we speak of carrying out military operations. That is also clearly and unambiguously confirmed by some, here started, documents.